

“LARG TURMËS SË ÇMENDUR”: MES ROMANTIZMIT DHE REALIZMIT VIKTORIAN

Msc. Enkelejda Malaj

Departamenti i Gjuhës Angleze

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti i Tiranës

E-mail: enkelejda_malaj.doktorantfgjh@unitir.edu.al

PËRMBLEDHJE

Tomas Hardi është një shkrimtar i madh anglez, një nga ata romancierë, që tejkaluan romantizmin, për të përqafuar realizmin dhe natyralizmin letrar, si formë rebelimi ndaj hipokrizisë morale dhe sociale të kohës.

“Larg turmës së çmendur”, romani i tij i katërt, shpalos më së miri kalimin e tij nga ndikimet poetike dhe romantike tek tiparet më prozaike, realiste dhe natyraliste. Ndikimet romantike i vërejmë në admirimin e veçantë për jetën fshatare dhe përshkrimet e shkëlqyera të natyrës, ndërsa tiparet realiste dhe natyraliste i gjejmë në përzgjedhjen e temave, portretizimin e gruas si protagoniste, realitetin e ashpër të jetës, lojërat e fatit, dhe fatalizmin, që përndjekin disa nga personazhet e romaneve, duke çuar në pashmangshmërinë e tragjedisë së pafajësisë dhe mirësisë njerëzore.

Në krahasim me romanet e tij të mëvonshme, si “Tesi i D’Erbervilëve” dhe “Juda i paemër”, vërejmë se “Larg turmës së çmendur” është romani, ku zënë fill disa nga temat ngacmuese letrare, politike dhe shoqërore, të cilat Hardi i përforcoi më tej në veprat e mëvonshme.

Fjalët çelës: *Tomas Hardi*, romantizmi, realizmi, natyralizmi letrar, feminizmi.

ABSTRACT

Thomas Hardy is a great English writer; one of those novelists who outthought Victorian Romanticism to embrace literary Realism and Naturalism, as a form of rebellion against the moral and social hypocrisy of his times.

“Far from the madding crowd”, his fourth novel, demonstrates his transition from the poetic and romantic influences to the more prosaic, realistic and naturalist traits. Romantic influences are noticed in his particular admiration of rural life and splendid descriptions of nature, while realistic and naturalistic traits can be observed in his choice of themes, representation of the female protagonist, harsh reality of life, games of destiny, and fatalism, which persecute some of the novel’s characters, leading to the inescapable tragedy of human innocence or decency.

Compared to later novels, such as “Tess of the D’Urbervilles” and “Jude the Obscure”, we notice that “Far from the madding crowd” is the novel, where Hardy planted several of the controversial literary, political and social themes, further accentuated in later works.

Key words: *Thomas Hardy*, Romanticism, Realism, Literary Naturalism, Feminism.

Tomas Hardi¹ (1840-1928) është një nga personalitetet më të mëdha të letërsisë angleze dhe botërore, poet dhe prozator romantik, por edhe realist e natyralist, njohës i psikologjisë dhe shpirtit njerëzor, mendimtar që sfidoi kohën dhe konvencionalen, një arkitekt që u bë shkrimtar i madh për të ndërtuar kështjella letrare dhe mendimi, që kapërcejnë shekujt dhe mbeten universale ndër breza.

Në vendin tonë ai njihet kryesisht si autori i “*Tesit të D’Erbervilëve - Tess of the D’Urbervilles*” (1891) – **një nga kryeveprat e tij**, e njohur edhe për shkak të filmit me të njëjtin titull, i cili pati fatin t’i shpëtonte censurës komuniste. Në këtë punim do të përqendrohemi tek romani “*Larg turmës së çmendur – Far from the Madding Crowd*”² (1874), romani i katërt i Hardit, por i pari që i dha sukses si romancier. Botuar fillimisht në vitin 1874, ky roman është një ndalesë e rëndësishme në krijimtarinë e Tomas Hardit dhe një pikë referimi për të analizuar kalimin e tij nga ndikimet e hershme poetike dhe romantike tek tiparet më prozaike, realiste dhe natyraliste, që i vërejmë në mënyrë më të theksuar në romanet e mëvonshme, si “*Tesi i D’Erbervilëve*”, “*Kryebashkiaku i Kasterbrixhit – The Mayor of Casterbridge*” (1886), dhe veçanërisht “*Juda i Paemër – Jude the Obscure*” (1895).

Një perandori koloniale, Anglia viktoriane (1837 – 1901) përjetonte kulmin e begatisë, zhvillimit industrial dhe tregtisë, lulëzim të arkitekturës, pikturës, letërsisë dhe botimeve. Në mes të kësaj energjie zhvillimi e krijimi, lindja dhe përhapja e rrymave të ndryshme intelektuale e letrare, si romantizmi, realizmi, natyralizmi, estetizmi, dekadentizmi, darvinizmi, racionalizmi, etj., mbivendoseshin dhe mbarsnin një terren idesh e kundërshtish filozofike, teologjike, artistike e letrare, në të cilin nuk është e çuditshme që shkrimtari dhe mendimtari të gjenden **në udhëkryq**. “Larg turmës së çmendur” është, në **shumë aspekte**, një roman që mishëron pikërisht këtë mozaik intelektual e letrar, ideor dhe shpirtëror të kohës kur u shkrua, por edhe të vetë autorit. Në këtë punim do të përpiqemi të kuptojmë sesi ky roman është një produkt i udhëtimit intelektual dhe letrar të autorit dhe një rrugë e mesme për **të përçuar ide** sfiduese për kohën dhe shoqërinë viktoriane, të cilat hasen edhe më të theksuara në romanet e mëvonshme të tij.

1. Në këtë punim emrin e autorit Thomas Hardy do ta gjeni në trajtën e pranuar tashmë në shqip, Tomas Hardi; ndërsa për të gjithë emrat e tjerë do të shënojmë variantin në gjuhën origjinale.

2. Në shqip romani ka ardhur nga botimet “Living” në vitin 2021, me titullin “Larg turmës së çmendur”.

Poeti romantik brenda romancierit të ardhshëm

Poet në shpirt dhe ambicie, në **moshën 22 vjeçare**, **Hardi** i drejtohet Londrës, i vendosur për të lënë gjurmën e tij në shoqërinë dhe jetën intelektuale londineze. *Claire Tomalin*-i një ndër biografet më të njohura të tij, pohon se **Hardi**: “bleu libra...shumë vëllime me poezi. Shkruante poezi vetë, gjithnjë e me më shumë dëshirë e vetëbesim”³. *Baladat Lirike (1798)* të *William Wordsworth*-it dhe *S. T. Coleridge*-it, të shndërruara me kohë në **manifestin e romantizmit** në Angli, kishin shtruar udhën për lulëzimin e romantizmit në **poezi**, duke arritur kulmin me *John Keats*-in, *Percy Bysshe Shelley*-in e *Lord Byron*-in⁴. Shkëlqimi i poezisë romantike deri në mesin e shekullit të XIX, me gjuhën adhuruese për natyrën, apo romanet historike të *Walter Scott*-it, për heronj dhe shembuj të gjenialitetit njerëzor, për ekzotiken, të përtejmen, për imagjinatën dhe përjetimet shqisore, kishin zënë rrënjë në **shpirtin poetik të djaloshit Hardi**. Burimet biografike na dëshmojnë se gjatë viteve 1864-1865, **Hardi** mbante një libër shënimesh “*Studime, shembuj, etj.*”⁵, ku vargjet e *Byron*-it, *Shelley*-it, *Keats*-it, *Tennyson*-it, shënoheshin shpesh, duke pohuar atë që po formësohej në mendjen dhe shpirtin e djaloshit të ri. Koncepti romantik i poetit, si ‘rojtësi i çelësit të të fshehtave të zemrës së njeriut dhe të vetë jetës’⁶, që u kërkonte njerëzve t’i riktheheshin imagjinatës, mistikës së natyrës, legjendares dhe pastërtisë së zemrës, duhet të ketë pushtuar **ëndrrat e** të riut. Poezitë e *Wordsworth*-it, gjatë orëve vetmitare në Londër, e ndillnin drejt qetësisë ngushëlluese të natyrës dhe gëzimeve të ngrohta të familjes e miqve, që kishte lënë pas⁷.

Realiteti larg romantikes

Ashtu si protagonistin në romanin “**Juda i paemër**”, djaloshi nga *Dorchester*-i do të gjente në Londër një realitet fort larg idealeve të romantizmit. E rrëmujshme, e ndotur, me tym e pluhur qymyri,

3. Tomalin, Clare, *The Londener*, Thomas Hardy: The Time-Torn Man, Penguin Books, 2006, fq. 68.

4. Britannica, The Editors of Encyclopaedia, “Romanticism”, Encyclopaedia Britannica, 25 Apr. 2023, <https://www.britannica.com/art/Romanticism>. Accessed 10 June 2023.

5. Pite, Ralph, “If but some vengeful god would call to me”, “Thomas Hardy: The Guarded Life”, Picador, 2006, fq. 114.

6. Burgess, Anthony, *The Romantics*, English Literature, Longman Group, 1981, fq. 166.

7. Pite, Ralph, “If but some vengeful god would call to me”, “Thomas Hardy: The Guarded Life”, Picador, 2006, fq. 115, Wordsworth: ‘Even as a dragon’s eye, that feels the stress’.

Londra ishte kryqëzimi i më shumë se tre milionë banorëve rreth viteve 1860⁸. Këtë realitet viktorian të urbanizimit të vrullshëm dhe ndryshimeve shoqërore si pasojë e industrializimit⁹, e gjejmë në disa romane shoqërore të Charles Dickens-it, që nga “*Shtëpia e Zymtë*”¹⁰ (1852), “*Nikolas Nikelbi*”¹¹ (1839), e “*Kohë të vështira*”¹² (1854), apo “*Veriu dhe Jugu*”¹³ (1855) i Elisabeth Gaskell-it, e “*Qyteti Midëllmarç*”¹⁴ (1872) i George Eliot-it.

Londra ziente nga ide reformuese e progresiste, mendimtarë e artistë, që kritikonin romantizmin dhe hipokrizinë viktoriane, e me gra si Emmeline Pankhurst-i, që frymëzonin lëvizje politike për të drejtën e votës së grave, duke kërkuar përmbyesje të roleve në jetën politike dhe shoqërore të vendit. Larmia e mendimit filozofik, politik, letrar e shoqëror krijonte një terren, ku tradicionalja dhe konvencionalja bashkë-ekzistonin me të reën, ku rolet e vjetra sfidoeshin nga dinamika të reja ekonomike, politike dhe shoqërore. Pesë vitet e qëndrimit në Londër, të rënduara nga zhgënjimet e një realiteti të hidhur, ishin vitet e formimit dhe ekspozimit me ide e teori të reja, ndër të cilat edhe ato të socializmit utopik¹⁵ e darvinizmit¹⁶. Romani si gjini letrare, veçanërisht *romani social*, dhe *realizmi* si bindje estetike u ushqyen nga ky mjedis, sepse ndryshe nga poezia, romani ofronte mundësinë e portretizimit të jetës¹⁷, duke hapur udhën për një erë dhe frymë të re në **letërsinë viktoriane**.

Pikërisht këtu gjejmë ngjizjen e romancierit që e sheh botën me sy vëzhgues, dyshues e protestues. Romani i tij i parë¹⁸ rrëfente historinë e një studenti të vetmuar e pa përkrahje **në Londër**, ku satirizoheshin shtresat e larta, vulgariteti i klasave të mesme, politika, morali, feja,

8. https://www.digitalpanopticon.org/London_1780-1900

9. Brantingler, Patrick, “Dickens and the Factories”, 1971, University of California Press, fq. 270; <https://www.jstor.org/stable/2933206>

10. Original: Dickens, Charles, “Bleak House”, 1852.

11. Original: Dickens, Charles, “Nicholas Nickleby”, 1839.

12. Original: Dickens, Charles, “Hard Times”, 1854.

13. Originali: Gaskell, Elizabeth, “North & South”, 1855.

14. Originali: Eliot, George, “Middlemarch”, 1872.

15. Widdowson, Peter (2018), Thomas Hardy, Oxford University Press, fq. 27.

16. Tomalin, Clare, The Blighted Star, Thomas Hardy: The Time-Torn Man, Penguin Books, 2006, fq. 220.

17. Henneman, John Bell. “The British Novel in the Nineteenth Century.” The Sewanee Review, vol. 12, no. 2, 1904, fq. 168. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/27530621>. Accessed 9 June 2023.

18. “The Poor Man and the Lady” është titulli në original i romanit të parë të Hardit, shkruar në 1868, i cili nuk e pa kurrë dritën e botimit.

ndotja e **rrëmuja** urbane¹⁹. Refuzimi nga disa botues dhe këshilla nga miku i tij *George Meredith*, që të mos e botonte, sepse do të shkatërronte të ardhmen e tij si shkrimtar²⁰, flasin qartë për mesazhet e forta reformuese, që përçonte romani, mesazhe që autori i ruajti brenda vetes, për t'i rishprehur në mënyra të tjera, në vepra të ardhshme.

“Larg turmës së çmendur” të qyteteve mes romantizmit dhe realizmit

Vetë titulli *“Larg turmës së çmendur”* është një paralajmërim që autori dëshiron të largohet nga çmenduria e qyteteve, vorbulla e shkaktuar nga revolucioni industrial dhe rendja e harbuar pas parasë. Titulli na sjell në mendje vargun *“far from the madding crowd”* të elegjisë së Thomas Gray-it²¹ - një poezi lirike, që përkujton kotësinë e ambicieve dhe arritjeve të jetës përballë fundit të njëjtë e të pashmangshëm të gjithë njerëzimit, atë të *“grumbullit të mykur të dheut”* në oborrin e një kishe fshati. Ndryshe nga melankolia lirike e Gray-it, *“Larg turmës së çmendur”* është kryesisht një romancë e gëzueshme, një roman me histori njerëzore në kërkim të dashurisë, në një mjedis pastoral, që Hardi e përshkruan me nota romantike e gati-gati magjike, por me personazhe të zakonshme e me shqetësime të përditshme të jetës fshatare.

Ngjarjet zhvillohen në Anglinë jugore, në Wessex-in letrar të Hardit, një krahinë mes realitetit dhe imagjinatës, ashtu si vetë autori pohon në parathënien e romanit *“është hera e parë që guxoj të përdor fjalën “Wessex”, të nxjerrë nga faqet e hershme të historisë Angleze dhe t'i jap një domethënie imagjinare”*²², me gjasë si një mënyrë për të shkruar ‘një autobiografi të trilluar’ dhe për të evokuar të shkuarën nostalgjike²³. Si një romantik i mirëfilltë, që në faqet e para autori e fut lexuesin në një parajsë tokësore, të përshkruar me romantizëm e lirizëm, duke shtuar elementë magjikë e Biblikë të Edenit. Miriam Sette shprehet se *“...‘Larg turmës së çmendur’ është shembulli përfaqësues i stilit romantik në prozën letrare”* dhe se me këtë vepër *“Hardi i jep formë një lirizmi të ri në prozë”*²⁴. Ndërsa

19. Tomalin, Clare, *The Clever Lad’s Dream*, The Londener, Thomas Hardy: The Time-Torn Man, Penguin Books, 2006, fq. 64 dhe fq. 88.

20. Pite, Ralph, *“Thomas Hardy: The Guarded Life”*, Picador, 2006, fq. 290.

21. Originali: Gray, Thomas, *“Elegy on a Country Churchyard”*, <https://www.poetryfoundation.org/poems/44299/elegy-written-in-a-country-churchyard>

22. Hardy, Thomas, *“Far from the madding crowd”*, Preface, <https://gutenberg.net.au/ebooks/fr100056.html#ch0>

23. Yeazell, Ruth Bernard, *“Art of the everyday: Dutch painting and the realist novel”*, United Kingdom, Princeton University Press, 2008, fq. 162.

24. Sette, Miriam. *“Thomas Hardy, ‘Far from the madding crowd’ and the turn of the lyric.”* *The Hardy Review*, vol. 19, no. 1, 2017, fq. 52, JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/45301707>. Accessed 9 June 2023.

Martin Seymour-Smith mendon se romanet e Hardit duhej të ishin **poezi, dhe do të ishin të tilla nëse nuk do të ishte nevoja për para, që do ta shtynte drejt romanit**²⁵.

Me një gjuhë të pasur e të bukur, kapitulli 2²⁶ i romanit, nis me një natë nga jeta e Gabriel Oak-ut, menjëherë pasi Bathsheba ka mbërritur **në fshat dhe** ata janë takuar rastësisht. Është nata e Shën Thomait, dita më e shkurtër e vitit. Hardi na përshkruan një natë përrallore, një qiell të kthjellët, shkëlqimin e Siriusit dhe yllit polar, - “*poezia e lëvizjes*” thotë Hardi për pozicionimet e yjeve në qiell, një spektakël që kushdo që qëndron mbi një kodër, në një orë të caktuar të natës, ka luksin ta shijojë, teksa “*pjesa më e madhe e njerëzimit të qytetëruar është e mbështjellë në ëndrra, në shpërfillje të tij*”. Kaq mahnitës është ky takim me qiellin, sa që Hardi thotë: “*Pas këtij takimi nokturn vështirë të kthehesh në tokë*”. Dhe spektakli vijon. Notat nga flauti i Gabrielit, që vijnë të largëta nga kasollja e këtij bariu me shpirt muzikanti, na paraqesin “*një imazh si ai i Arkës së Noas, në një Ararat të vogël*” – një botë, që ashtu si Perëndia me Noan, duket se edhe autori dëshiron ta shpëtojë nga prishja. Në disa faqe të para të romanit, Hardi na përshkruan një moment hyjnor dhe jetën e një bariu, **që jo rastësisht ka emrin e kryeëngjëllit Gabriel, që luan flaut**, këndon në kishë dhe shijon mrekullinë e natyrës, ashtu të qashtë e të pafajshme. Admirimi i Hardit për natyrën, mjedisin baritor dhe thjeshtësinë e lakmueshme të jetës larg zhvillimit është i qartë në çdo fjalë, në ndërthurjen e bukurisë së universit, me energjinë, thjeshtësinë, pozitivitetin e Gabrielit dhe shpirtin e tij muzikor, edhe pse vetëm një bari, me tufën dhe kasollen e tij të thjeshtë **në mes të natyrës**.

Por në mes të romantizmit të Hardit, nuk është e vështirë të vërejmë bashkëvendosjen e të kundërtave. Bashkëvendosja e imagjinare me realen, e faktit me trillimin, të dukshmes me të përtejmen, shprehin njëfarë dualizmi të Hardit, bashkekzistencën e ndikimit romantik dhe atij realist tek autori, i cili teksa kupton dhe përjeton realitetin e kohës dhe zhvillimit, ndjen nostalgji për një botë të shkuar, më të pafajshme dhe më të mirë, duke e tërhequr lexuesin drejt një botë ndjellëse. Vetë Gabriel Oak është ndërthurja e qiellores me tokësoren, e romantikes me realisten; Gabriel është emri i kryeëngjëllit, por mbiemri i tij është Oak (*shqip* ‘lis’). Ai është një fshatar e një blegtor duarartë, që ngrihet

25. Seymour-Smith, Martin, “Introduction to Hardy’s “The Mayor of Casterbridge”, Penguin Classics, 1988, fq. 13.

26. Hardy, Thomas, “Far from the Madding Crowd”, 2022, Wordsworth Editions Ltd, Kap. 2, “Night-the flock-an interior-another interior”, fq. 14 – 22.

me natë, jo fort besimtar, që përballon vështirësitë dhe dështimet e jetës fshatare me mund e djersë të ndershme, për çka 'krijuesi', Hardi, do ta shpërblejë me fundin e gëzueshëm të romanit.

Vlerësimi i personazheve në terma moralistë është një tipar i njohur i letërsisë romantike viktoriane, në përputhje me mendimin teologjik të krishterë, që virtyti shpërblehet dhe mëkatin e pret vetëm ndëshkimi shoqëror dhe hyjnor. Tek romani "*Larg turmës së çmendur*" autori deri diku e ndjek **këtë linjë**, por nuk mbetet peng i saj. Pavarësisht kthesave të fatit dhe vendimeve të papjekura të Bathshebës, historia e dashurisë së Gabrielit me Bathshebën shpërblehet me një bashkim **të lumtur, që e gëzon lexuesin** - një shpërblim që Hardi nuk ia rezervon Tesit, as Judës, me gjithë mirësinë dhe idealizmin, që ata përfaqësojnë. Por edhe brenda "*Larg turmës së çmendur*", Hardi e kundërshton qasjen viktoriane të lidhjes mes virtytit dhe fatit. Fundi tragjik i Boldwood-it na thotë tjetër gjë, e po ashtu edhe Fanny Robin, e cila është një 'Tes' e lindur më herët.

Përtej realizmit: ajo që sheh secili

Përtej romantizmit dhe adhurimit të natyrës, kapitull pas kapitulli, Hardi e njih lexuesin me vështirësitë e jetës fshatare dhe e përgatit atë për filozofinë letrare dhe sociale, me tipare realiste e natyraliste, të cilat do të shpërthejnë në mënyrë shumë më qendrore dhe të dukshme në romanet e mëvonshme. Natyralizmi i Hardit i ka rrënjët tek teoritë e Charles Darwin-it, të cilat kishin shkundur dhe ndezur debatin shkencor, politik, fetar e shoqëror **në mbarë Europën**, por edhe përtej oqeanit, që prej botimit të veprës së tij "*Mbi origjinën e specieve*" në vitin 1859.

George Levine argumenton se Darwin-i dhe teoritë e tij 'patën një ndikim të jashtëzakonshëm në letërsi, duke ndryshuar mënyrën sesi njerëzimi do ta shihte botën që prej asaj kohe. Pranimi ose mospranimi i qëndrimit se sublimja nuk gjendej vetëm tek madhështia e natyrës, *një tipar i letërsisë romantike*, çoi në një ndarje mes atyre që ngurruan të studionin anën tjetër të natyrës: prishjen, kalbjen, humbjen²⁷.

Tek Hardi teoritë e Darwin-it krijuan bindjen racionale, por ngjizën edhe një dyzim, që e shoqëroi gjithë jetën. Hardi racional bindej nga argumentimet shkencore të Darwin-it dhe shprehej se me botimin e teorisë mbi origjinën e specieve kishte ardhur edhe rrënimi i besimit

27. Levine, George, "Darwin and the art of paradox", "Darwin, Tennyson and Their Readers: Explorations in Victorian Literature and Science", Anthem Press, 2013, fq. 109-34. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/j.ctt1gxpwb0.11>. Accessed 9 June 2023.

fetar²⁸ dhe bashkë me të një botë e tërë. Parë nga ky këndvështrim, mund të themi se nostalgjia e Hardit për fshatin është nostalgji për fëmijërinë e tij, për një botë më të hershme, më të pafajshme, për Edenin para kafshimit të “pemës së njohjes”. Për fat të keq, megjithëse Darwinizmi hapte një dritare të pamenduar më parë për njerëzimin dhe njohjen e botës, ai vërtetonte se përparimi ishte sa frymëzues, aq edhe i pamëshirshëm²⁹, sepse “...shohim fytyrën e natyrës që shkëlqen nga gëzimi....por nuk shohim ose harrojmë se edhe zogjtë që këndojnë janë duke shkatërruar jetë të tjera³⁰”.

Nëse Gabriel Oak është personazhi më fatlum e romantik i “Larg turmës së çmendur”, Boldwood-i është njëri nga personazhet më tragjikë dhe natyralistë të tij³¹. Këtu Hardi na shfaqet si natyralist, sepse fataliteti, që e ndjek Boldwood-in është i atillë, saqë ai nuk është tjetër veçse marionetë e personazheve të tjera, e kthesave të fatit dhe forcave të padukshme kozmike, që vulosin fundin e tij tragjik. Boldwood-i është shembull i respektueshmërisë, një koncept dhe standard i lartë shoqëror në Anglinë viktoriane, që përmbledh një tërësi virtytesh, e megjithatë fundi i tij është tejet tragjik. Ai është një fermer i suksesshëm dhe i ndershëm, një zotëri në sjellje dhe një beqar i përkorë në çdo aspekt të jetës. Një rreng i pamend i Bathshebës i ndez atij shpresën e rreme për një lidhje dashurore dhe martesë. Pavarësisht paqëndrueshmërisë emocionale të Bathshebës, ai pret me vite, me një durim tragjik, duke përfunduar përjetë në qeli, pasi ka qëlluar për vdekje Troy-in, bashkëshortin e Bathshebës, i cili rishfaqet në fshat, atëherë kur Boldwood-i mendon se martesë e tij me Bathshebën, më në fund, do të bëhej realitet.

Vëzhgimi është një tipar dallues i qasjes realiste dhe natyraliste. E vërteta ekzakte për Hardin pushon së qeni interesante në art, nëse nuk bashkohet me të vërtetat e tjera, që gjenden diku atje, gjysmë të fshehura³². Në këtë frymë, për Hardin realizmi dhe pasioni për hollësitë nuk duhet të zbehin thelbin e së vërtetës dhe të vetë jetës;

28. Pite, Ralph, “If but some vengeful god would call to me”, “Thomas Hardy: The Guarded Life”, Picador, 2006, fq. 109.

29. Pite, Ralph, “Thomas Hardy: The Guarded Life”, United Kingdom, Yale University Press, 2007, fq. 26.

30. Darwin, Charles, “The Origin of Species by means of Natural Selection”, 1859, fq. 44, <https://charles-darwin.classic-literature.co.uk/the-origin-of-species-by-means-of-natural-selection/ebook-page-44.asp>

31. Personazhi tjetër tragjik i romanit është Fanny Robin, por për shkak se Boldwood-i zë një pozicion më qendror në roman, ne do të trajtojmë këtë të fundit.

32. Draper, Ronald, “Introduction to the casebook: Thomas Hardy: three pastoral novels.”, The Thomas Hardy Journal, vol. 4, no. 1, 1988, fq. 47 dhe 48, JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/45273862>. Accessed 12 June 2023.

është shkrimtari ai që shkon përtej asaj që shohin të gjithë, duke e pasuar me këndvështrimin e tij subjektiv, i cili depërton përtej sipërfaqes. Natyralizmi i Hardit studion pikërisht marrëdhënien mes njeriut thelbësisht të mirë dhe mjedisit të kalbur, ndryshe nga Emile Zola në romanin “*Thérèse Raquin*” (1868), ku autori francez synon të **nxjerrë në pah përmasat e frikshme të kalbjes së zemrës njerëzore. Nëse për lexuesin anglez, Hardi ishte i ngjashmi i Gustave Flaubert-it, Leon Tolstoy-it, Henrik Ibsen-it apo Emile Zola-së, vetë Hardi ishte ‘tejet kritik ndaj teorive bashkëkohore të realizmit’³³. Ai shprehej se: “...materialja nuk është e vërteta – ajo është vetëm e dukshmja, e vërteta është ajo që nuk e kap syri”³⁴, duke i vënë theksin vëzhgimit dhe interpretimit krijues e subjektiv të shkrimtarit. Vetëm përmes këtij të fundit mund të arrihet tek e vërteta, që i fshihet syrit.**

Boldwood-i është një personazh që mishëron tipare *romantike* dhe *natyraliste*; ai është **romantik në formimin dhe sjelljen e tij prej kalorësi, por natyralist në thelb**. Ka diçka naive në mirësinë dhe respektueshmërinë e tij, çka bëhet shkak për fundin e tij tragjik, si përforsim i filozofisë natyraliste të Hardy-it, i cili ndryshe nga natyralizmi i *Emile Zola-së*, na flet për njerëz të mirë në një mjedis armiqësor. Kenneth Marsden vëren se “*Hardi shfaq ndjesinë që njeriu është i huaj për Universin, i cili me gjasë është armiqësor dhe padiskutim shpërfillës ndaj tij*”³⁵ – e njëjta filozofi natyraliste që e gjejmë tek poezia “*Një njeri i tha Universit*”³⁶. Në shpërfillje të tiparit romantik të vlerësimit të karakterit të personazheve në terma moralistë, Hardi thekson ndërveprimin e tekave të fatit, nga njëra anë, me armiqësinë dhe shpërfilljen e mjedisit kozmik dhe shoqëror, i cili shpesh përcakton fatin e keq të palës më të dobët, më naive, më të mirë. Ky është një tipar që e largon Hardin nga romanticizmi, edhe pse ai vazhdon të ruajë një bërthamë romantizmi edhe brenda filozofisë natyraliste.

Jo vetëm tek romani në fjalë, por tek të gjitha romanet e Hardit gjejmë gjithmonë një takim fatal, një person fatal, që përcakton rrjedhën tragjike të personazheve. Tek romani “*Larg turmës së çmendur*”, Troy

33. Allen, Walter, “The Later Victorians”, “The English Novel, A short critical history”, Penguin books, 1991, fq. 244.

34. Hardy, Florence, “The Early life of Thomas Hardy”, Delphi Classics, 2017, fq. 243, Original: “The material is not the real – only the visible, the real being invisible optically”.

35. Seymour-Smith, Martin, “Introduction to Hardy’s “The Mayor of Casterbridge”, Penguin Classics, 1988, fq. 16, & Marsden, Kenneth “The Poems of Thomas Hardy”, “A Critical Introduction”, 1969, Oxford University Press.

36. Crane, Stephen, “A man said to the Universe”; <https://poets.org/poem/man-said-universe>

është mishërimi i personazhit fatal **për Fanny Robin**, por edhe për Boldwood-in, apo edhe Bathsheba për Boldwood-in, të ngjashëm me Alekun tek “*Tesi i D’Erbervilëve*”, apo Arabelën tek “*Juda i Paemër*”. Ai bëhet shkak i fatkeqësive në jetën e disa personazheve **të romanit** – Fanny Robin vdes, bashkë me foshnjën e saj dhe të Troy-iy, për shkak të sëmundjes dhe kushteve të vështira, pasi Troy e ka lënë dhe është martuar me Bathshebën; fermeri Boldwood përfundon tragjikisht **në burg, pasi ka vvarë Troy-in**, dhe është pikërisht vdekja e supozuar e Troy-it dhe më pas rishfaqja e tij në momentin e shumëpritur nga Boldwood, që shkakton tronditjen e madhe mendore të këtij të fundit, - pa harruar Bathshebën, pavarësisht se në fund autori i rezervon asaj një fat më të mirë.

Një femër larg idealit të gruas viktoriane

Shoqëria viktoriane krijoi idealin e saj femëror, sipas të cilit vajzat dhe gratë rriteshin dhe edukoheshin sipas një protokollit të rregulluar sjelljeje, dhe në rolet e tyre, si vajza, nëna dhe bashkëshorte, ato i përkushtoheshin modestisë, përlësisë, ndershmërisë dhe sakrificës për familjen. Shumë viktorianë, edhe më të hershëm, kishin përshkruar në romanet e tyre personazhe femërore, emocionale, sipërfaqësore, lojcake dhe mendjehëta, si Lidia tek “*Krenari dhe Paragjykim*”³⁷, Mariana tek “*Arsyeja dhe Ndjeshmëria*”³⁸ të Jane Austen-it, apo Cynthia tek “*Gra dhe Bija*”³⁹ të Elizabeth Gaskell-it. Përveç kësaj tipologjie sjelljeje femërore, e pritshme për perceptimin e përgjithshëm viktorian, gjithnjë e më shumë autore femra sjellin një tipologji tjetër femërore, personazhe që i kundërvihen profilit të femrës së bindur, të urtë, që lexonte poezi, luante **në piano dhe shprehte** botën e saj femërore në qëndisimat e përditshme, duke shpërfaqur një mendje dhe vullnet të fortë femëror, të gatshme për t’u paraprirë roleve më qendrore **në familje dhe shoqëri**, dhe duke shprehur **të drejtën për edukim dhe mendim politik**.

Mund të përmendim këtu, Mollin tek “*Gra dhe Bija*”, Margareta Heil te “*Veriu dhe Jugu*” të Elizabeth Gaskell-it, apo Dorothea Brooke te “*Qyteti Midëllmarç*” i George Eliot-it. Tek këto personazhe femërore **vërejmë gra që mishërojnë**, ato ide feministe që kishin filluar të qarkullonin në Anglinë viktoriane nga mesi i shekullit të XIX. Për shembull, Mollie Gibson tek romani “*Gra dhe Bija*” shfaq interes për ekspeditat shkencore në Afrikë të Roxherit, ndërsa tek romani tjetër i Gaskell-

37. Origjinali: Austen, Jane, “*Pride and Prejudice*”, 1813.

38. Origjinali: Austen, Jane, “*Sense and Sensibility*”, 1811.

39. Origjinali: Gaskell, Elizabeth, “*Wives and Daughters*”, 1866.

it, *“Veriu dhe Jugu”*, Margareta Heil kundërshton trajtimin e padrejtë dhe shfrytëzues ndaj punëtorëve në fabrikat e pambukut në Veriun e Anglisë dhe mbështet të drejtat e tyre për grevë dhe paga më të mira. Edhe George Eliot te *“Qyteti Midëllmarç”* na jep një Dorothea Brooke, që **është një bashkëbiseduese intelektuale e doktor** Lydgate-it, një grua që beson te shkenca dhe mbështet financiarisht eksperimentet mjekësore të doktorit, duke arritur pjekuri në mendimet e saj dhe fituar pavarësi në qëndrime dhe vendime.

Nëse Gabrieli është personazhi që mishëron tiparet më romantike në këtë roman, e Boldwood-i ato më natyraliste, Bathsheba është personazhi ku Hardi shfaqet realist e modernist. Bathsheba e Hardit **është edhe Marianë**, në aspektin e papjekurisë emocionale dhe impulsivitetit të pakontrolluar nga arsyeja dhe vetëpërmbajtja, por ajo është edhe Margareta Heil apo Dorothea Brooke. Në **kapitullin e parë**, ajo vjen si një vashë mendjemadhe, dhe ka raste që vërejmë se Hardi e konsideron atë “sipërfaqësore”, veçanërisht për vendimet e pamenduara e të nxituara që merr, që nga kartolina për Shën Valentin që i dërgon Boldwood-it, tek lidhja e shpejtë me rreshterin Troy. E megjithatë, Bathsheba është një femër, që na mahnit, në disa aspekte. Ajo është moderne dhe e freskët për mjedisin fshatar, në të cilin e takojmë. Hardi na përshkruan një vajzë të re me vetëbesim, të pavarur, që vesh xhakëtë të kuqe, që kalëron si burrë, që nuk ka frikë të spikasë dhe të tërheqë vëmendjen mashkullore. Në komunikimet e para me Gabrielin, Hardi shkruan: *“E megjithatë, ishte burri ai që u skuq, kurse vasha aspak⁴⁰”*.

Kur trashëgon fermën, ajo tregon që nuk ka frikë nga administrimi i saj, shkarkon nga detyra administratorin dhe urdhëron me qartësi e vendosmëri. Ajo e shpreh publikisht vendimin e saj se do të merrte përsipër administrimin e fermës, kur paraqitet vetë në tregun e produkteve bujqësore, ku nuk shkelte këmbë femre dhe *“betohet se do bëjë gjithçka vetë”*. Kështu, Bathsheba vjen te lexuesi si një vajzë e re, e vendosur dhe e gatshme për të sfiduar mjedisin dhe afirmuar veten të barabartë me çdo burrë, si në administrim dhe në punët e fushës, përmes së cilës Hardi i komunikon shoqërisë viktoriane një femër të së ardhmes, larg pritshmërive shoqërore të kohës. Kjo vajzë e re habit, kur deklaron: *“Ja kështu, do të keni një zonjë në krye dhe jo një zotëri... Unë do të ngrihem në mëngjes, para se ju të zgjoheni, do të jem në fushë, para se ju të jeni ngritur... me një fjalë, do t’ju habis të gjithëve⁴¹”*.

40. Hardy, Thomas, *“Far from the Madding Crowd”*, 2022, Wordsworth Editions Ltd, Kapitulli 3, fq. 24.

41. Hardy, Thomas, *“Far from the Madding Crowd”*, 2022, Wordsworth Editions Ltd, Kapitulli 10, fq. 87; - Shënim: përkthimet janë të autores së punimit nga origjinali.

Një aspekt shumë i rëndësishëm i figurës së Bathshebës, që i flet një kohe tjetër, është komunikimi i saj me meshkujt dhe për më tepër, fakti që autori i jep luksin të flirtoje e të zgjedhë mes disa propozimesh mashkullore. Në mes të Anglisë viktoriane, ku femra u nënshtrohet vendimeve që merren për të, Bathsheba na shfaqet si një femër, që e shijon pushtetin që i jep gjinia, bukuria dhe statusi, krejt në kundërshtim me hipokrizinë e kohës, sipas rregullave të së cilës femra duhej të ishte e përkorë, madje krejt e paprekur nga fantazitë, lojërat dhe dëshirat seksuale. Ajo përzgjedh Troy-in, si për të na thënë se femra me mendjelehtësinë e saj, bën gjithmonë zgjedhjen e gabuar, sepse bazohet tek sipërfaqësorja; - por ajo luan me Boldwood-in, madje edhe me Gabrielin. Këtë të fundit e refuzon, e urdhëron, e vë në lojë, e sfidon, flirton dhe në fund është ajo që i shkon për vizitë në kasolle, kur mendon se mund ta humbasë përgjithmonë, çka krijon mundësinë për përsëritje të propozimit për martesë dhe pranimit të tij.

Paragjykimi viktorian mendjelehtësisë së femrës dhe paqëndrueshmërisë së saj emocionale është e dukshëm tek Bathsheba, por krejt e kundërta tek Gabrieli. Ai mbetet besnik, i palëkundur në ndjenjat dhe qëllimet e tij ndaj Bathshebës, duke i bërë nder gjinisë që përfaqëson. Siç e pranon vetë Bathsheba në kapitullin 56: *“Ai, që kishte besuar te ajo dhe i kishte dalë në krah, kur e gjithë bota i kish dalë kundër”*⁴². Në kapitullin 24 të romanit, Hardi shkruan: *“Femrat nuk lodhen kurrë duke vajtuar për paqëndrueshmërinë e burrit në dashuri, por duket se ato vetëm e shpërfillin qëndrueshmërinë e tij”*⁴³. Me gjithë këtë qasje më pozitive të Hardit ndaj personazhit mashkullor, kjo nuk e ul autorin në sytë e lexuesit femëror, përkundrazi këtu mund të qëndrojë edhe një tjetër tipar i realizmit dhe modernizmit të tij. Për Hardin edhe protagonistët janë personazhe realiste, me të meta dhe virtyte dhe jo thjesht personazhe pozitive apo negative, të parapëlqyer ose jo nga krijuesi i tyre.

Vetë dashuria mes Gabrielit dhe Bathshebës është moderne. Hardi na përshkruan një udhëtim emocional dhe shpirtëror të dy personazheve, që kapërcen pabarazinë shoqërore dhe ekonomike, refuzimin dhe egon e lënduar mashkullore, martesën dhe rivalët e mëparshëm të Bathshebës, marrëdhëniet punëdhënës-punëmarrës, duke i ofruar lexuesit konceptin e tij për dashurinë dhe martesën. Nëse në konceptin

---

42. Hardy, Thomas, “Far from the Madding Crowd”, 2022, Wordsworth Editions Ltd, Kapitulli 56: Beauty in Loneliness – After All, fq. 388.

43. Hardy, Thomas, “Far from the Madding Crowd”, 2022, Wordsworth Editions Ltd, Kapitulli 24: The Same Night – The Fir Plantation; fq. 161.

viktorian, martesë është një institucion dhe konvencion, një kontratë për përparim shoqëror, siguri dhe mirëqenie ekonomike, për Hardin martesë është një bashkim mes dy njerëzve, një afërsi dhe miqësi e sprovuar, që kapërcen emocionin apo pasionin e çastit, duke shpërfillur dallimet klasore, pabarazinë ekonomike dhe çdo paragjykim tjetër.

Përfundime

I njohur për pesimizmin e tij të theksuar, “Larg turmës së çmendur” është romani më i gëzueshëm i Hardit. Njëherazi, romani ku autori përpiqet më shumë se në asnjë vepër tjetër të gjejë barazpeshën në disa nivele.

Së pari, brenda vetes. Dyzimi i skalitur në qenien e tij, në intelektin dhe shpirtin e shkrimtarit, prej racionalitetit, nga njëra anë, dhe nevojës së brendshme e të përjetshme të njeriut për të besuar tek e mira, e larta dhe idealja, në anën tjetër, **është përcaktues në zgjedhjen e Hardit për të bashkëvendosur imagjinaren me realen, të dukshmen me të përtëjmen, tokësoren me qielloren, njerëzoren me kozmiken**, duke e tërhequr lexuesin drejt një bote ndjellëse e duke na lënë të kuptojmë se autori ndjen nostalgji për një botë të shkuar, më të pafajshme dhe më të mirë, larg urbanizimit dhe zhvillimit marramendës e shpirtbjerrës. Ndaj në këtë roman, Hardi vjen herë si romantik, herë si realist e natyralist, duke përshkruar edhe thjeshtësinë e bukurinë e jetës larg zhvillimeve të zhurmshe të kohës, edhe triumfin e një dashurie moderne, por edhe realizmin dhe tragjizmin e jetës njerëzore.

Së dyti, me botuesit dhe lexuesit e kohës. I refuzuar nga botuesit në rastin e romanit të tij të parë, për shkak të qëndrimeve të forta e gati-gati revolucionare, Hardi është i detyruar të përdorë teknika të tjera në këtë roman, ku mesazhet e forta qëndrojnë nën hijen e notave romantike, idilike e të gëzueshme, për t’u dalluar dhe vlerësuar nga lexuesi i vëmendshëm, që shkon tej sipërfaqes **së ndritshme. Ndaj, romani “Larg turmës së çmendur” dallon nga romanet e mëvonshme të Hardit dhe na dëshmon një fazë të evoluimit të tij drejt realizmit dhe natyralizmit të theksuar**, ose është vetëm një ndalesë e përshtatshme për të fituar popullaritetin e nevojshëm para se të guxojë të përcjellë mesazhet thellësisht provokuese, pesimiste e tragjike **të romaneve të mëvonshme.**

Së treti, me veten dhe botën. Hardi donte të shkruante romane që ishin më të ‘vërteta se e vërteta’. Ai e vlerësonte të vërtetën në art, por besonte

se shkrimtari duhej të “shihte në zemër të gjësë”⁴⁴, duke nënkuptuar domosdoshmërinë e përfytyrimit artistik, subjektivizmin e krijuesit dhe aftësinë e tij për të rrënuar në thellësi të njeriut dhe të jetës. Ndaj në këtë roman, Hardi sjell një mozaik realitetesh, personazhesh dhe filozofish për jetën. Gabrieli është mishërim i rrymës romantike, me mirësinë dhe virtytet e tij; Bathsheba është pararendëse realiste e femrës së një kohe tjetër, e nevojës për ndryshim dhe barazi shoqërore; ndërsa Boldwood-i është personazhi që nxjerr në pah dinamikat natyraliste e tragjike të marrëdhënies mes njeriut thelbësisht të mirë dhe mjedisit armiqësor ose shpërfillës, kozmik e shoqëror, ndaj tij. Të tre personazhet plotësojnë njëri-tjetrin, ashtu si jeta është e plotë vetëm në larminë e saj.

Në veprën e tij “*Romani anglez: Një histori e shkurtër kritike*”, Walter Allen vëren se *letërsia viktoriane nuk përbën një trup të qëndrueshëm logjik dhe estetik, por prapë ata i bashkon një tërësi qëndrimesh, mendimesh... dhe fakti se ata e konsideronin veten e tyre si përfaqësues të asaj epoke*⁴⁵. Tomas Hardi është përfaqësues i asaj kohe dhe mishërim i asaj larmie letrare, ideore e shpirtërore, ndërsa romani “Larg turmës së çmendur”, megjithë kundërshtitë që mbart, është produkt i udhëtimit intelektual e letrar të autorit, si një rrugë e mesme për të arritur tek e vërteta, siç e shikonte ai.

BIBLIOGRAFIA

Allen, Walter, “The English Novel, A short critical history”, Penguin books, 1991

Austen, Jane, “Pride and Prejudice”, Penguin Classics, 1996

Austen, Jane, “Sense and Sensibility”, Penguin Classics, 2003

Burgess, Anthony, “English Literature”, Longman Group, 1981

Clark, Indy, “Thomas Hardy’s Pastoral: An Unkindly May”, United Kingdom, Palgrave Macmillan, 2016

Dickens, Charles, “Bleak House”, Heron Books, 1970

Dickens, Charles, “Hard Times”, Heron Books, 1970

Dickens, Charles, “Nicholas Nickleby”, Penguin Books, 1999

Eliot, George, “Middlemarch”, Oxford University Press, 1998

Gaskell, Elizabeth, “North & South”, Wordsworth Classics, 1993

Gaskell, Elizabeth, “Wives and Daughters”, Wordsworth Classics, 1993

Hardy, Florence, “The Early life of Thomas Hardy”, Delphi Classics, 2017

Hardy, Thomas, “Far from the Madding Crowd”, Wordsworth Editions Ltd, 2022

Hardy, Thomas, “Jude the Obscure”, Penguin Books, 1994

Hardy, Thomas, “Tess of the d’Urbervilles”, Wordsworth Classics, 2000

---

44. Hardy, Florence, “The Early life of Thomas Hardy”, Delphi Classics, 2017, fq. 190.

45. Allen, Walter, “The English Novel, A short critical history”, Penguin books, 1991, fq. 134.

- Hardy, Thomas, "The Mayor of Casterbridge", Penguin Books, 1988
- Levine, George, "Reading Thomas Hardy", Cambridge University Press, 2017.
- Marsden, Kenneth "The Poems of Thomas Hardy", "A Critical Introduction", Oxford University Press, 1969
- Pite, Ralph, "Thomas Hardy: The Guarded Life", Picador, 2006
- Seymour-Smith, Martin, "Introduction to Hardy's "The Mayor of Casterbridge", Penguin Classics, 1988
- Thomas Hardy in Context", N.p., Cambridge University Press, 2013
- Tomalin, Clare, "Thomas Hardy: The Time-Torn Man", Penguin Books, 2006
- Widdowson, Peter, "Thomas Hardy", Oxford University Press, 2018
- Yeazell, Ruth Bernard, "Art of the everyday: Dutch painting and the realist novel", United Kingdom, Princeton University Press, 2008
- Page online*
- Brantlinger, Patrick, Dickens and the Factories, 1971, University of California Press, fq. 270; <https://www.jstor.org/stable/2933206>
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia, "Romanticism", Encyclopedia Britannica, 25 Apr. 2023, <https://www.britannica.com/art/Romanticism>. Accessed 10 June 2023.
- Crane, Stephen, "A man said to the Universe"; <https://poets.org/poem/man-said-universe>
- Darwin, Charles, "The Origin of Species by means of Natural Selection", 1859, fq. 44, <https://charles-darwin.classic-literature.co.uk/the-origin-of-species-by-means-of-natural-selection/ebook-page-44.asp>
- Draper, Ronald, "Introduction to the casebook: Thomas Hardy: three pastoral novels.", The Thomas Hardy Journal, vol. 4, no. 1, 1988, fq. 47 dhe 48, JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/45273862> Accessed 12 June 2023.
- Gray, Thomas, "Elegy on a Country Churchyard", <https://www.poetryfoundation.org/poems/44299/elegy-written-in-a-country-churchyard>
- Hardy, Thomas, "Far from the madding crowd", Preface, <https://gutenberg.net.au/ebooks/fr100056.html#ch0>
- Henneman, John Bell. "The British Novel in the Nineteenth Century." The Sewanee Review, vol. 12, no. 2, 1904, fq. 168. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/27530621> , Accessed 9 June 2023.
- Levine, George, "Darwin and the art of paradox", "Darwin, Tennyson and Their Readers: Explorations in Victorian Literature and Science", Anthem Press, 2013, fq. 109–34. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/j.ctt1gxpwb0.11> , Accessed 9 June 2023. Project Gutenberg Australia; <https://gutenberg.net.au/ebooks/fr100056.html#ch0>
- Sette, Miriam. "Thomas Hardy, 'Far from the madding crowd' and the turn of the lyric." The Hardy Review, vol. 19, no. 1, 2017, fq. 52, JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/45301707> , Accessed 9 June 2023. https://www.digitalpanopticon.org/London_1780-1900